

Starptautiskais skolu darbinieku smēķēšanas pētījums, 2007.gada aptauja Latvijā

Aptaujas rezultātu apkopojums

Rīga
2010

Autori:

Biruta Velika; Iveta Pudule; Daiga Grīnberga; Gunta Rozentāle

Pārpublicēšanas un citēšanas gadījumā atsauce uz „Veselības ekonomikas centrs” obligāta

© Veselības ekonomikas centrs

Direktore: Daiga Behmane

Adrese: Dunties 12/22, Rīgā, LV 1005

Tālrunis: +371 67501590

Fakss: +371 67501590

E-pasts: info@vec.gov.lv

Mājaslapa: www.vec.gov.lv

ISBN 978-9984-837-24-6

ISBN 978-9984-837-23-9 (pdf)

IEVADS

Tabaka ir viena no pasaulē visvairāk lietotajām atkarību izraisošām vielām, un tās lietošana ir lielākais novēršamais nāves cēlonis attīstītajās valstīs. Pasaules Veselības organizācija (PVO) 2006.gadā atzīmēja, ka tabakas lietošana izraisa 5,4 miljonus nāves gadījumus gadā [1]. PVO paredz, ka tabakas izraisīto nāves gadījumu skaits palielināsies un 2030.gadā sasniegs 8 miljonus nāves gadījumus gadā, jeb 70% no visiem nāves gadījumiem attīstītās valstīs [2].

Saskaņā ar Latvijas iedzīvotāju veselību ietekmējošo paradumu pētījuma 2008.gada aptaujas datiem, vecumā no 15 – 64 gadiem ik dienas smēķēja 45,0% vīriešu un 15,6% sieviešu [3]. Savukārt, pēc Starptautiskā jauniešu smēķēšanas pētījuma 2007.gada datiem Latvijā, gandrīz puse (43,0%) skolēnu, vecumā no 13 – 15 gadiem lietoja tabakas izstrādājumus. 18,2% šī vecuma skolēnu bija ikdienas cigarešu smēķētāji (22,0% zēni un 15,0% meitenes). Turklāt 15,0% 13-15 gadīgo smēķētāju norādīja, ka viņi parasti smēķē skolas telpās [4].

Pusaudžiem skolas personāla kā parauga loma ir nozīmīga. Svarīgi ir, vai skolās pastāv smēķēšanas ierobežošanas politika un vai paši skolas darbinieki to ievēro. Skolas personāls, plānojot, realizējot un kontrolējot smēķēšanas ierobežošanas politiku skolā, var ietekmēt skolēnu tabakas lietošanu, jo viena no tabakas kontroles stratēģijām ir panākt, lai bērni un jaunieši neuzsāk smēķēšanu.

PVO Vispārējā konvencija par tabakas uzraudzību (Konvencija) (*angl. Framework Convention on Tobacco Control*) ir pirmais starptautisko tiesību instruments, kas izveidots, lai veicinātu valstu rīcību un starptautisko sadarbību, darbojoties pret *globālo tabakas epidēmiju*. Konvencija, tika pieņemta Pasaules Veselības Asamblejā 2003.gada maijā un tā stājās spēkā 2005.gada 27.februārī. Konvenciju līdz 2010.gada ir parakstījušas 168 valstis. Konvencijas mērķis ir aizsargāt esošo un nākošās paaudzes no postošām veselības, sociālām, vides un ekonomiskām sekām, ko rada tabakas lietošana un pakļaušana tabakas dūmiem. Viens no uzdevumiem, kas uzsvērts Konvencijā, ir sabiedrības izglītošana un informēšana par tabakas kontroles jautājumiem [5].

Skolas darbiniekiem ir potenciāla iespēja ietekmēt skolēnu tabakas lietošanas paradumus, tādēļ, plānojot tabakas profilakses programmas skolēniem, svarīgi ir iegūt informāciju par tabakas lietošanas paradumiem pašu skolotāju un skolu darbinieku

vidū, viņu attieksmi pret tabakas kontroles jautājumiem kopumā valstī un skolas tabakas kontroles politiku.

1998. gada decembrī Pasaules Veselības organizācija sadarbībā ar Kanādas Sabiedrības veselības asociāciju un Amerikas Savienoto valstu Slimību kontroles un profilakses centru (*Center for Disease Control and Prevention – CDC*) attīstīja Vispārējo tabakas uzraudzības sistēmu (*Global Tobacco Surveillance System – GTSS*), lai palīdzētu valstīm ieviest tabakas kontroles uzraudzību un monitoringa programmas. Vispārējā tabakas uzraudzības sistēma ietver arī datu vākšanu četriem pētījumiem: Starptautiskajam jauniešu smēķēšanas pētījumam (*Global Youth Tobacco Survey - GYTS*); Starptautiskajam skolu darbinieku smēķēšanas pētījumam (*Global School Personnel Survey - GSPS*); Starptautiskajam veselības aprūpē studējošo smēķēšanas pētījumam (*Global Health Professions Student Survey - GHPSS*); Starptautiskajam pieaugušo smēķēšanas pētījumam (*Global Adult Tobacco Survey – GATS*). Latvijā ir veiktas divas (2002. un 2007.gadā) Starptautiskā jauniešu smēķēšanas pētījuma aptaujas, 2007. gadā realizēta Starptautiskā skolu darbinieku smēķēšanas aptauja un 2009.gadā īstenots Starptautiskais veselības aprūpē studējošo smēķēšanas pētījums.

Starptautiskā skolu darbinieku pētījuma mērķis bija:

- a) iegūt informāciju par tabakas lietošanu skolas darbinieku vidū;
- b) novērtēt tabakas kontroles skolas politikas esamību, ieviešanu un realizēšanu skolā;
- c) izprast skolas personāla zināšanas un attieksmi pret tabakas kontroles politiku;
- d) novērtēt tabakas profilakses un kontroles ieviešanās metodes un materiālu esamību skolās.

Veselības aprūpes un izglītības speciālisti var izmantot pētījumā iegūtos datus, lai plānotu, ieviestu programmas, kas samazinātu tabakas produktu lietošanu skolēnu un skolas darbinieku vidū, uzlabotu tabakas kontroles informācijas izplatīšanu un nodrošinātu pedagogus ar materiāliem, kas viņiem nepieciešami, lai papildinātu un pilnveidotu tabakas profilakses programmas skolēniem.

METODOLOĢIJA

Latvijā 2007.gadā vienlaicīgi ar Starptautisko skolēnu smēķēšanas pētījumu tika realizēts arī Starptautiskais skolu darbinieku smēķēšanas pētījums. Starptautiskā skolu darbinieku pētījuma metodika paredzēja aptaujāt darbiniekus tajās pašās skolās, kuras tika atlasītas dalībai Starptautiskajā skolēnu smēķēšanas pētījumā (vairāk par Starptautisko skolēnu smēķēšanas pētījumu www.vec.gov.lv). Dati par vispārizglītojošām skolām tika iegūti no Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrijas un nosūtīti uz ASV Slimību kontroles un profilakses centra Smēķēšanas un veselības biroju, lai veiktu pētījumam nepieciešamo skolu atlasī.

Starptautiskā skolēnu smēķēšanas pētījuma 2007.gada aptaujai tika atlasītas 50 vispārizglītojošās skolas, no kurām viena skola atteica dalību pētījumā, tādejādi aptaujā piedalījās 49 vispārizglītojošās Latvijas skolas. Visās atlasītajās skolās Starptautiskajā skolu darbinieku pētījumā tika aicināts piedalīties viss skolas personāls, ieskaitot tehniskos darbiniekus.

Starptautiskā skolu darbinieku pētījuma datu ievākšanai tika izmantota starptautiska, standartizēta, anonīma aptaujas anketa, ko aizpildīja paši respondenti. Latvijā anketa no angļu valodas tika tulkota latviešu un krievu valodā, iepriekš pārbaudot jēdzienu identitāti un papildinot ar Latvijai specifiskiem jautājumiem. Aptaujas anketu Latvijā veidoja 48 jautājumi, kas deva iespēju iegūt informāciju par tabakas produktu lietošanas izplatību, zināšanām un attieksmi, skolas tabakas politiku un skolas mācību programmām, kā arī specifiskus, Latvijas situācijai atbilstošus jautājumus. Skolas darbiniekiem, bija jāatbild uz katru anketā uzdoto jautājumu, atbilžu lapā aizkrāsojot attiecīgās atbildes variantu ar zīmuli. Skolas vadība pirms aptaujas tika apmācīta par kārtību, kādā jāaizpilda aptaujas anketas atbilžu lapas.

Skolas darbinieku piedalīšanās aptaujā bija anonīma un brīvprātīga. Aptaujas anketas tika nodotas skolas administrācijas pārstāvim, kurš tās izdalīja respondentiem. Pēc nedēļas viens no pētījuma darba grupas darbiniekiem ievāca aptaujas anketas un aizpildītās atbilžu lapas. Atbilžu lapas tika sūtītas uz Amerikas Savienoto valstu Slimību kontroles un profilakses centru (*Center for Disease Control and Prevention – CDC*), kur tās tika ieskanētas statistikas programmā, apstrādātas. Vēlāk uz Latviju tika atsūtītas sagatavotas tabulas un elektronisks datu fails.

Datu statistiskajai apstrādei izmantota *SPSS for Windows 15* programma.

REZULTĀTI

Aptaujā piedalījās 49 Latvijas vispārizglītojošās skolas, kurās kopumā strādāja 3770 darbinieki. Aptaujas anketas atbilžu lapas aizpildīja 1706 skolas darbinieki (no tiem 84,6% sievietes un 15,4% vīrieši). Atbildējušo īpatsvars šajā aptaujā bija 45,3%. Vairāk kā trešā daļa respondentu bija vecumā no 40 līdz 49 gadiem (33,5%). 64,1% respondentu bija skolotāji (1.tabula).

Tabula 1. Pētījuma populācija

		<i>Īpatsvars (%)</i>	<i>Skaitis (N)</i>
<i>Dzimums</i>	Vīrietis	15,4%	262
	Sieviete	84,6%	1441
<i>Vecums</i>	Jaunāks nekā 19 gadi	0,6%	11
	20 - 29 gadi	9,1%	155
	30 - 39 gadi	27,9%	474
	40 - 49 gadi	33,7%	572
	50 - 59 gadi	20,0%	340
	60 gadu vai vairāk	8,5%	145
<i>Ieņemamais amats skolā</i>	Direktors, direktora vietnieks	8,3%	142
	Skolotājs	64,1%	1090
	Skolas medicīnas darbinieks	2,5%	42
	Kancelejas darbinieks	4,0%	68
	Cits skolas darbinieks	21,1%	359

39,6% no atbildējušiem atzīmēja, ka kādreiz ir smēķējuši cigaretes. No aptaujātajām personām vīrieši statistiski ticami biežāk nekā sievietes atzīmē, ka kādreiz ir smēķējuši cigaretes ($p < 0,05$). 8,6% no aptaujātajiem skolas darbiniekiem atzīmē, ka ir smēķējuši cigaretes skolas telpās vai teritorijā pagājušā gada laikā, bet 1,4% lietojuši šņaucamo vai košļājamo tabaku, atrodoties skolas telpās vai teritorijā. 11,4% no aptaujātajiem skolas darbiniekiem atzīmē, ka smēķē cigaretes katru dienu.

Vīrieši statistiski ticami biežāk, nekā sievietes atzīmē, ka smēķē cigaretes katru dienu (38,9% vīrieši un 6,4% sievietes) ($p < 0,05$) (2.tabula).

Tabula 2. Skolas personāla tabakas lietošanas paradumi.

	<i>Vīrieši</i>		<i>Sievietes</i>		<i>Kopā</i>		
	<i>Īpatsvars (%)</i>	<i>Skaits (N)</i>	<i>Īpatsvars (%)</i>	<i>Skaits (N)</i>	<i>Īpatsvars (%)</i>	<i>Skaits (N)</i>	
<i>Kādreiz smēķējis (-usi) cigaretes</i>	66,4	168	34,7	480	39,6	648	
<i>Pagājušā gada laikā lietojis (-usi) tabakas produktus skolas teritorijā</i>							
<i>Cigaretes</i>	35,2	92	3,7	52	8,6	144	
<i>Košļājamo/šņaucamo tabaku</i>	4,2	11	0,9	13	1,4	24	
<i>Lieto tabakas produktus</i>							
<i>Cigaretes</i>	<i>Katru dienu</i>	38,9	100	6,4	89	11,4	189
	<i>Dažreiz</i>	7,0	18	8,3	116	8,1	134
<i>Košļājamo/šņaucamo tabaku</i>	<i>Katru dienu</i>	0,8	2	0,5	7	0,5	9
	<i>Dažreiz</i>	3,9	10	1,1	16	1,6	26

Lielākā daļa skolas darbinieku atzīmē, ka skolās ir politika, kas skolēniem aizliedz lietot tabakas izstrādājumus gan skolas telpās, gan skolas teritorijā. 75,3% skolas darbinieku atzīmē, ka skolās ir politika, kas aizliedz lietot tabakas izstrādājumus skolas telpās skolas darbiniekiem. Tikai nedaudz vairāk kā puse aptaujāto skolas darbinieku atzīmē, ka skolā ir politika, kas aizliedz lietot tabakas izstrādājumus skolas darbiniekiem skolas teritorijā. Vairāk kā trešdaļa aptaujāto respondentu atzīmē, ka skola pilnībā ieviesusi politiku, lai ierobežotu tabakas izstrādājumu lietošanu skolas darbiniekiem un skolēniem, attiecīgi 36,9% un 33,7%. 54,7% respondentu atzīmē, ka skolās ir ārpusstundu aktivitātes par tabakas izstrādājumu lietošanas profilaksi skolēniem (3.tabula).

Tabula 3. Skolas politika saistībā ar tabakas izstrādājumu lietošanas profilaksi un kontroli.

		<i>Īpatsvars (%)</i>	<i>Skaitis (N)</i>
<i>Skolai ir politika (noteikumi), kas skolēniem aizliedz</i>	<i>lietot tabakas izstrādājumus skolas telpās</i>	93,3	1591
	<i>lietot tabakas izstrādājumus skolas teritorijā</i>	88,6	1511
	<i>lietot tabakas izstrādājumus skolas rīkotajos pasākumos</i>	86,2	1466
<i>Skolai ir politika (noteikumi), kas skolas personālam aizliedz</i>	<i>lietot tabakas izstrādājumus skolas telpās</i>	75,3	1283
	<i>lietot tabakas izstrādājumus skolas teritorijā</i>	57,4	978
	<i>lietot tabakas izstrādājumus skolas rīkotajos pasākumos</i>	56,9	968
<i>Skola ir ieviesusi politiku, lai ierobežotu tabakas izstrādājumu lietošanu skolas personālam</i>	<i>Nav tādas politikas</i>	26,6	452
	<i>pilnīgi</i>	36,9	628
	<i>daļēji</i>	31,1	530
	<i>nemaz</i>	5,4	92
<i>Skola ir ieviesusi politiku, lai ierobežotu tabakas izstrādājumu lietošanu skolēniem</i>	<i>Nav tādas politikas</i>	10,6	180
	<i>pilnīgi</i>	33,7	574
	<i>daļēji</i>	52,5	894
	<i>nemaz</i>	3,3	56
<i>Skolas ārpusstundu aktivitātes skolēniem par tabakas lietošanas profilaksi</i>	<i>Jā, ir tādas aktivitātes</i>	54,7	929
	<i>Nē, tādu aktivitāšu nav</i>	29,0	492
	<i>Nezinu</i>	16,4	278

Puse (50,3%, n=858) aptaujāto skolu darbinieku atzīmē, ka 100 metru rādiusā ap skolu skolēniem ir iespējams iegādāties cigaretes vai citus tabakas produktus. 1,8% skolas darbinieku atzīmēja, ka ir iespējams nopirkt cigaretes un citus tabakas izstrādājumus viņu skolas telpās.

63,1% respondentu ir ļoti norūpējušies par tabakas lietošanu jauniešu vidū savā pašvaldībā. Gandrīz visi (92,4%) aptaujātie skolas darbinieki domā, ka ir nepieciešama skolas politika/noteikumi, kas aizliedz skolēniem lietot tabakas izstrādājumus skolas telpās vai teritorijā, bet 81,5% domā, ka šāda politika nepieciešama arī attiecībā uz skolas personālu. Tikai 72,9% aptaujas dalībnieku domā, ka skolotāja tabakas lietošana ietekmē skolēnu tabakas lietošanu. (4.tabula)

68,2% skolas darbinieku uzskata, ka tabakas industrija tīšām ierosina jauniešus smēķēt, bet tikai 46,4% uzskata, ka tabakas industrijai nevajadzētu atļaut sponsorēt ārpusstundu aktivitātes. Vairums respondentu domā, ka būtu jāpaceļ tabakas izstrādājumu cena un tās reklāma pilnībā jāaizliedz. (4.tabula)

Tabula 4. Skolas darbinieku attieksme pret tabakas kontroles politiku.

	<i>Īpatsvars (%)</i>	<i>Skaitis (N)</i>
<i>Uzskata, ka smēķēšana sabiedriskās vietās būtu jāaizliedz</i>	87,3	1490
<i>Ļoti norūpējušies par tabakas lietošanu jauniešu vidū savā pašvaldībā</i>	63,1	1072
<i>Uzskata, ka tabakas industrija tīšām ierosina jauniešus smēķēt</i>	68,2	1162
<i>Uzskata, ka tabakas reklāma ir pilnīgi jāaizliedz</i>	75,5	1289
<i>Uzskata, ka tabakas industrijai nevajadzētu atļaut sponsorēt ārpusstundas aktivitātes</i>	46,4	792
<i>Uzskata, ka būtu jāpaceļ tabakas izstrādājumu cena</i>	73,5	1251
<i>Uzskata, ka skolotāja tabakas lietošana ietekmē skolēnu tabakas lietošanu</i>	72,9	1235
<i>Uzskata, ka nepieciešama politika/noteikumi, kas aizliedz skolēniem lietot tabakas izstrādājumus skolas telpās/teritorijā</i>	92,4	1574
<i>Uzskata, ka nepieciešama politika/noteikumi, kas aizliedz skolas personālam lietot tabakas izstrādājumus skolas telpās/teritorijā</i>	81,5	1391

Analizējot skolas personāla zināšanas par tabakas lietošanas izraisītajām sekām, redzam, ka aptaujāto skolu personālam ir samērā labas zināšanas šajā jomā. Gandrīz visi (93,5%) aptaujātie skolu darbinieki, bija informēti par pasīvās smēķēšanas kaitīgumu veselībai (5.tabula).

Tabula 5. Skolas personāla zināšanas par tabakas lietošanas sekām.

	<i>Īpatsvars (%)</i>	<i>Skaitis (N)</i>
<i>Domā, ka citu cilvēku smēķēto cigarešu dūmi kaitē veselībai</i>	93,5	1582
<i>Zina, ka tabakas lietošana rada atkarību</i>	92,6	1579
<i>Zina, ka tabakas lietošana izraisa plaušu vēzi</i>	91,3	1554
<i>Zina, ka tabakas lietošana izraisa sirds slimības</i>	90,1	1536

Vairumam aptaujāto respondentu (70,7%) pienākumos ietilpst izglītot skolēnus ar veselību saistītos jautājumos. 60,5% skolas darbinieku atzīmē, ka skolas izglītības programmās ir ieviesti jautājumi par tabakas izstrādājumu lietošanas profilaksi, un 78,0% atzīmē, ka skolās ir pieejami metodiskie materiāli par smēķēšanu un smēķēšanas profilaksi jauniešiem. Lielākā daļa aptaujāto skolas darbinieku (92,1%) atzīmē, ka kādreiz skolēniem ieteikuši atmet tabakas lietošanu (6.tabula).

Lielākā daļa respondentu domā, ka skolotājiem ir nepieciešama speciāla apmācība, lai varētu skolēniem mācīt, kā neuzsākt vai atmet smēķēšanu (68,4%), bet tikai 30% no aptaujātajiem atzīmē, ka ir piedalījušies mācībās par tabakas lietošanas profilaksi jauniešiem. (6.tabula)

Tabula 6. Tabakas kontroles apmācības programmu un materiālu pieejamība skolā.

	<i>Īpatsvars (%)</i>	<i>Skaitis (N)</i>
<i>Tabakas izstrādājumu lietošanas profilakse ir iekļauta skolas izglītības programmā</i>	60,5	1030
<i>Kādreiz ieteikuši kādam skolēnam atmet tabakas lietošanu</i>	92,1	1571
<i>Ir pieejami metodiskie materiāli par smēķēšanu un smēķēšanas profilaksi jauniešiem</i>	78,0	1327
<i>Domā, ka skolotājiem nepieciešama speciāla apmācība, lai varētu mācīt skolēniem, kā neuzsākt vai atmet tabakas lietošanu</i>	68,4	1167
<i>Ir piedalījušies apmācībās par tabakas lietošanas profilaksi jauniešiem</i>	30,0	509
<i>Regulāri vai dažreiz izglīto skolēnus ar veselību saistītos jautājumos</i>	70,7	1204

Tabakas kontroles aktivitātēs skolās pastāv statistiski ticamas atšķirības starp respondentiem, kuru pienākumos ietilpst skolēnu izglītošana veselības jautājumos, un respondentiem, kuru pienākumos neietilpst skolēnu izglītošana par veselības jautājumiem. 95,3% skolas darbinieku, kuru pienākumos ietilpst skolēnu apmācība ar veselību saistītos jautājumos, ir kādreiz ieteikuši kādam skolēnam atmest tabakas produktu lietošanu. Tāpat arī šie darbinieki daudz biežāk izmanto skolas ārpusstundas aktivitātes, lai veiktu tabakas lietošanas profilaksi skolēniem. Skolas darbinieki, kuru pienākumos ietilpst skolēnu izglītošana par veselības jautājumiem, biežāk atzīmē, ka viņiem ir pieejami metodiskie materiāli par smēķēšanu un smēķēšanas profilaksi jauniešiem. (7.tabula)

Tabula 7. Skolas darbinieku tabakas kontroles aktivitātes, atkarībā no tā, vai viņi izglīto skolēnus veselības izglītības jautājumos.

	<i>Regulāri vai dažreiz izglīto skolēnus par veselības jautājumiem</i>		<i>Neizglīto skolēnus par veselības jautājumiem</i>	
	<i>Īpatsvars (%)</i>	<i>Skaitis (N)</i>	<i>Īpatsvars (%)</i>	<i>Skaitis (N)</i>
<i>Kādreiz ieteikuši kādam skolēnam atmest tabakas produktu lietošanu</i>	95,3	1146	84,6	422
<i>Piedalījušies mācībās par tabakas lietošanas profilaksi jauniešiem</i>	33,9	406	20,8	103
<i>Ir pieejami metodiskie materiāli par smēķēšanu un smēķēšanas profilaksi jauniešiem</i>	82,8	994	66,8	332
<i>Izmanto skolas ārpusstundas aktivitātes, lai īstenotu tabakas lietošanas profilaksi skolēniem</i>	64,5	774	31,3	155
<i>Zina, ka tabakas izstrādājumu lietošanas profilakse ir iekļauta skolas izglītības programmā</i>	66,3	796	46,8	233

Kopumā 60,5% aptaujas dalībnieku norāda, ka skolas izglītības programmā ir iekļauta arī tabakas lietošanas profilakse, 7,8% respondentu norāda, ka tā nav iekļauta skolas izglītības programmā, bet 31,7% respondentu to nezina.

Analizējot tabakas kontroles aktivitātes skolās saistībā ar to, ka tabakas produktu lietošanas profilakse ir iekļauta skolas izglītības programmā, redzam, ka šajās skolās darbinieki ir aktīvi ieteikuši skolēniem atmest smēķēšanu un norāda, ka viņiem ir pieejami metodiskie materiāli par smēķēšanu un smēķēšanas profilaksi

skolēniem. Tomēr tikai nedaudz vairāk kā trešā daļa norāda, ka ir piedalījušies mācībās par tabakas lietošanas profilaksi jauniešiem, kas norāda, kā šādi pasākumi pedagogiem tiek rīkoti reti. (8.tabula)

Tabula 8. Skolas darbinieku tabakas kontroles aktivitātes skolās, kurās tabakas produktu lietošanas profilakse iekļauta skolas izglītības programmā.

	<i>Tabakas produktu lietošanas profilakse ir iekļauta skolas izglītības programmā</i>	
	<i>Īpatsvars (%)</i>	<i>Skaitis (N)</i>
<i>Piedalījušies mācībās par tabakas lietošanas profilaksi jauniešiem</i>	36,5	375
<i>Kādreiz ieteikuši kādam skolēnam atmest tabakas produktu lietošanu</i>	95,6	985
<i>Izmanto skolas ārpusstundas aktivitātes, lai īstenotu tabakas lietošanas profilaksi skolēniem</i>	67,7	697
<i>Ir pieejami metodiskie materiāli par smēķēšanu un smēķēšanas profilaksi jauniešiem</i>	90,2	929

DISKUSIJA

Kopš 2000. gada pasaulē Starptautiskais skolu darbinieku smēķēšanas pētījums ir veikts 77 valstīs, 19 valstīs šis pētījums ir veikts atkārtoti.

Šī pētījuma starptautiskā darba grupa norāda uz pētījuma trim ierobežojumiem: pirmkārt, atsevišķa skolu atlase Starptautiskajam skolu darbinieku smēķēšanas pētījumam netiek veikta, bet tiek izmantotas Starptautiskā skolēnu smēķēšanas pētījuma atlasē iekļuvušās skolas. Otrkārt, skolu darbinieku dalība pētījumā ir brīvprātīga, un pastāv risks, ka respondentu īpatsvars var nebūt pietiekošs un tie atlasē iekļuvuši nevienmērīgi, pārstāvēt dažādas grupas. Treškārt, iegūtie dati ir skolas darbinieku pašu izpildīti. Līdz ar to dati par skolas darbinieku smēķēšanas paradumiem un zināšanām par skolas tabakas politiku var būt novērtēti nepietiekami vai arī ir pārvērtēti [6].

Gandrīz 40% Latvijas skolu darbinieku ir atzīmējuši, ka kādreiz ir smēķējuši cigaretes. Latvijā ikdienas smēķētāju īpatsvars ir 27,9%: 45,0% vīriešiem un 15,6% sievietēm [3]. Savukārt, 11,4% Latvijas skolu darbinieku ir ikdienas smēķētāji, kas ir zem Latvijā vidējā ikdienas smēķētāju īpatsvara. To varētu skaidrot ar to, ka Latvijā vairums (84,6%) Starptautiskā skolas darbinieku smēķēšanas pētījuma respondentu bija sievietes. Kā liecina Starptautiskā skolu darbinieku smēķēšanas pētījuma (*Global School Personel Survey*) dati, tad citu valstu skolas darbinieku ikdienas cigarešu smēķēšanas īpatsvars svārstās no 15% līdz 19% [8].

Saskaņā ar plānotās uzvedības teoriju (*The theory of Planned behaviour*) nodoms ir uzskatāms par vienu no uzvedību ietekmējošiem faktoriem. Ja šī teorija tiek attiecināta uz tabakas kontroli, tad veiktie pētījumi pierāda, ka skolās, kurās nepastāv noteikta tabakas kontroles politika vai tā netiek pilnīgi ieviesta, skolēni tabakas produktu lietošanu var uzskatīt par sociāli akceptējamu un tādejādi pārņemt šo kaitīgo ieradumu [10;11]. Turpretī Sociāli kognitīvā teorija (*Social Cognitive Theory*) saistībā ar tabakas lietošanu nosaka, ka tabakas produktu lietošanas paradumi katra cilvēka sociālajā vidē veidojas, novērojot sociāli nozīmīgas personas uzvedību. Teorija nosaka, ka tabakas produktu lietošanas iespējamība palielinās, ja jaunieša apkārtņē smēķē tādas sociāli svarīgas personas kā draugi, vecāki un skolotāji [7;11]. Tādejādi skolas darbiniekiem var būt nozīmīga ietekme tabakas kontrolē, jo viņiem ir gan

parauga statuss sabiedrībā, gan nepārtraukta saskarsme ar bērniem un jauniešiem. Šī „parauga” loma, attiecībā uz tabakas kontroli var būt nesekmīga, ja skolas darbinieki lieto tabakas produktus, un it īpaši, ja tas notiek vietās, kur viņus var ieraudzīt skolēni [7;8;12]. Starptautiskā skolēnu smēķēšanas pētījuma 2007. gada Latvijas aptaujas dati atklāj, ka puse (53%) skolēnu ir redzējuši skolotājus smēķējam skolas telpās vai teritorijā [4]. Dānijā veiktais pētījums par skolotāju smēķēšanas ietekmi uz pusaudžu smēķēšanu rāda, ka skolas tabakas kontroles politikai var būt liela ietekme uz skolēnu tabakas produktu lietošanas samazināšanos, bet tikai tajos gadījumos, ja šī politika skolā tiek ieviesta pilnībā un tiek stingri kontrolēta [7].

Anglijā veiktajā pētījumā, kurā tika analizēti skolotāju un 11 – 12 gadus vecu skolēnu smēķēšanas dati, konstatēja, ka tajās skolās, kurās smēķējošo skolotāju īpatsvars ir augstāks, ir lielāks smēķējošo skolēnu īpatsvars [9].

Starptautiskā skolu darbinieku smēķēšanas pētījuma Latvijā iegūtie dati rāda, ka 8,6% skolas darbinieku ir smēķējuši cigaretes skolas teritorijā, un var pieņemt, ka viņus šajā nodarbē ir redzējuši skolēni. Latvijas pētījuma dati parāda, ka 35,2% vīriešu, kas ir skolu darbinieki, ir smēķējuši cigaretes, un 4,2% - šņaukuši vai košļājuši tabaku skolas teritorijā. Kā liecina Starptautiskā skolu darbinieku smēķēšanas pētījuma citu dalībvalstu iegūtie dati, tad skolas darbinieku smēķēšanas izplatība skolas teritorijā ir dažāda: 42,9% - Bulgārijā, 3,5% - Slovēnijā, un ir atkarīga, galvenokārt, no tabakas kontroles politikas konkrētā valstī un skolā [8]. Skolas darbinieku smēķēšana skolas teritorijā liecina par to, ka skolas darbinieki nenovērtē savu lomu skolēnu izglītošanā par veselības jautājumiem un viņu uzvedības paradumu veidošanā.

Lai mazinātu pasīvās smēķēšanas un tabakas lietošanas izplatību skolēnu un skolas darbinieku vidū, skolās ir nepieciešams ieviest un kontrolēt lokālu skolas tabakas uzraudzības politiku. Lielākā daļa Latvijas skolu darbinieku atzīmē, ka skolās ir politika, kas aizliedz skolēniem smēķēt skolas telpās un teritorijā. Tomēr salīdzinoši ir mazāks to skolu īpatsvars, kurās pastāv skolas politika, kas aizliedz skolas darbiniekiem smēķēt skolas telpās un teritorijā. Eiropas valstīs kopumā 88% skolu pastāv smēķēšanas aizliegums skolēniem gan pašā skolā, gan tās teritorijā. Savukārt, smēķēšanas aizliegums skolu darbiniekiem pastāv 66% skolu Eiropas valstīs, kurās šis pētījums ir realizēts [6]. Latvijā tikai 36,9% skolas darbinieku atzīmē, ka politika, kas

ierobežo skolas personāla tabakas lietošanu skolā, ieviesta pilnīgi, bet 26,6% atzīmē, ka šāda politika vispār nepastāv.

Svarīgs faktors, kas veicina skolas darbinieku iesaistīšanos tabakas kontroles un profilakses jomā savā skolā un pašvaldībā, ir skolas darbinieku zināšanas un attieksme pret jauniešu tabakas lietošanas paradumiem, pret smēķēšanu sabiedrībā kopumā.

Kā liecina Latvijas pētījuma dati, tad vairums skolas darbinieku ir norūpējušies par tabakas lietošanu jauniešu vidū savā pašvaldībā. Lielākā respondentu daļa uzskata, ka būtu jāpaceļ tabakas izstrādājumu cena, kā arī uzskata, ka tabakas industrija tīšām ierosina jauniešus smēķēt. Deviņiem no desmit skolas darbiniekiem ir pietiekamas zināšanas par tabakas lietošanas kaitīgo ietekmi uz cilvēka veselību. Šie dati liecina, ka skolas darbiniekiem ir izpratne un zināšanas par svarīgākajiem tabakas kontroles jautājumiem, bet fakts, ka tikai mazāk nekā puse (46,4%) skolas darbinieku neatbalsta, ka tabakas industrija sponsorē skolas pasākumus, ir neapmierinošs. Šie dati, iespējams, skaidrojami ar skolu finansiālo situāciju un iespējām, tomēr šāda attieksme un nostāja no skolas darbinieku puses, kas atbildīgi par skolēnu izglītošanu, nav pieļaujama.

Skolas darbinieku aktivitāte, zināšanas un attieksme ir atkarīga arī no skolas vadības nostājas un kopējās skolas politikas. Izglītojošo materiālu un kursu pieejamība skolas darbiniekiem var nozīmīgi ietekmēt skolas panākumus tabakas kontroles jomā. Kaut gan 68,4% skolas darbinieku uzskata, ka viņiem ir nepieciešama speciāla apmācība, lai varētu izglītēt skolēnus ar tabaku saistītos jautājumos, tikai 30% atzīmē, ka šāda veida apmācību ir saņēmuši. Bet Eiropas valstīs, kurās ir veikts starptautiskais skolas darbinieku smēķēšanas pētījums, vidēji 23% skolas darbinieku ir norādījuši, ka ir saņēmuši apmācību skolēnu izglītošanā par smēķēšanas jautājumiem [6]. Pašvaldībām un skolas vadībai ir vairāk jāiesaistās tabakas kontroles politikas ieviešanā un pilnveidošanā skolās, iesaistot vairāk skolas darbiniekus un nodrošinot viņu iespējas izglītoties šajos jautājumos [12].

Likumsakarīgi, lielāku uzmanību skolēnu izglītošanai pievērš tie skolas darbinieki, kuru pienākumos ietilpst veselības izglītība. Tāpat, ja skolas darbinieki ir atbildīgi par veselības izglītību, viņiem vairāk pieejami metodiskie materiāli un viņi biežāk saņem apmācību skolēnu izglītošanai ar tabaku saistītos jautājumos. Tas,

iespējams, arī izskaidro, kāpēc tie skolas darbinieki, kuri nav saistīti ar veselības izglītību, mazāk nekā viņu kolēģi iesaka skolēniem atmest smēķēšanu.

Kā liecina pētījuma dati, - ja skolas apmācības programmās ir iekļauta smēķēšanas profilakse, tad skolas būs aktīvākas skolēnu smēķēšanas profilaksē ārpusstundas nodarbībās. Pētījumā iegūtie dati liecina, ka skolas darbinieki ir ieinteresēti tabakas kontroles jautājumos un gatavi līdzdarboties. Bet skolas darbinieku iespējas efektīvi veicināt tabakas produktu lietošanas profilaksi tiek mazinātas, ja viņi nav saņēmuši apmācību vai viņiem nav pieejas adekvātiem izglītojošiem metodiskiem materiāliem un atbalstošas tabakas kontroles izglītības programmas un skolas politikas.

Tabakas kontrole un smēķēšanas izplatības mazināšana skolēnu vidū ir komplekss pasākums, kas prasa aktīvu līdzdalību no skolas vadības, darbinieku un vecāku puses.

SECINĀJUMI

1. 11,4% no aptaujātajiem skolas darbiniekiem Latvijā atzīmē, ka smēķē cigaretes katru dienu.
2. 8,6% no aptaujātajiem skolas darbiniekiem atzīmē, ka ir smēķējuši cigaretes skolas telpās vai teritorijā pagājušā gada laikā.
3. Tikai trešdaļa aptaujāto respondentu atzīmē, ka skola pilnībā ieviesusi politiku, lai ierobežotu tabakas izstrādājumu lietošanu skolas darbiniekiem un skolēniem.
4. Vairums respondentu norāda, ka skolās ir politika, kas aizliedz lietot tabakas izstrādājumus skolas telpās gan skolēniem, gan skolas darbiniekiem, attiecīgi 93,3% un 75,3%.
5. Vairāk kā puse respondentu norāda, ka skolās notiek ārpusstundu aktivitātes skolēniem par tabakas izstrādājumu lietošanas profilaksi.
6. 72,9% aptaujas dalībnieku domā, ka skolotāja tabakas lietošana ietekmē skolēnu tabakas lietošanu.
7. 68,2% skolas darbinieku uzskata, ka tabakas industrija tīšām ierosina jauniešus smēķēt, bet tikai 46,4% uzskata, ka tabakas industrijai nevajadzētu atļaut sponsorēt ārpusstundu aktivitātes.
8. Aptaujāto skolu personālam ir labas zināšanas par tabakas lietošanas sekām veselībai.
9. Skolas darbinieki, kuru pienākumos ietilpst skolēnu izglītošana veselības jautājumos, ir daudz aktīvāki skolas tabakas kontroles pasākumos skolās.
10. Tikai trešā daļa skolas darbinieku, kuru pienākumos ir izglītot skolēnus par veselības jautājumiem, norāda, ka kādreiz ir piedalījušies mācībās par tabakas lietošanas profilaksi jauniešiem.

IETEIKUMI

Latvijā kopš 2004.gada ir panākta smēķēšanas likumdošanas uzlabošana, kas pozitīvi ietekmē smēķēšanas izplatības samazināšanos. Jāturpina iesāktais, valstī ir nepieciešams ieviest stingru un vispusīgu smēķēšanas ierobežošanas stratēģiju. Jāatbalsta un jāpilnveido sadarbība starp pašvaldību institūcijām, nevalstiskajām organizācijām un privātajiem uzņēmumiem, īpaši pievērsties:

- tabakas izstrādājumu pieejamības samazināšanai un tās kontrolei;
- jāattīsta skolu pedagogu, jauniešu-vienaudžu apmācība par tabakas lietošanas profilaksi jauniešiem;
- skolās jāveido un pilnībā jāievieš politika, kas aizliedz tabakas izstrādājumu lietošanu gan skolēniem, gan skolas personālam;
- skolu mācību programmās pastiprināti jāiekļauj diskusijas par smēķēšanas kaitīgo ietekmi, cilvēka veselību un tautsaimniecību kopumā;
- daudzveidīgu smēķēšanas profilakses pasākumu organizēšanai skolu ārpusklases nodarbībās;
- smēķēšanas atmešanas programmu veidošanai un attīstīšanai dažādām grupām: jauniešiem, pieaugušajiem, iedzīvotājiem ar zemu sociālekonomisko stāvokli u.c..
- tabakas reklāmas, tirdzniecības veicināšanas un sponsorēšanas aizliegumu īstenošanai;
- nodokļu paaugstināšanai tabakas izstrādājumiem valstī;
- tabakas kontrolei un profilaksei atvēlēt Eiropas Savienības ieteikto minimumu – 3EUR (~2LVL) uz vienu iedzīvotāju gadā.

LITERATŪRA

1. Facts and figures About Tobacco, WHO Framework Convention on Tobacco Control, Geneva, 6-17 February 2006
<http://www.who.int/tobacco/fctc/tobacco%20factsheet%20for%20COP4.pdf>
2. World Health Organization. MPOWER: A policy package to reverse the tobacco epidemic. Geneva: World Health Organization; 2008.
3. I.Pudule, A.Villeruša, D.Grīnberga, B.Velika, N.Tilgale, V.Dzērve, A.Rutks, R.Prättälä, Latvijas iedzīvotāju veselību ietekmējošo paradumu pētījums, 2008.gads. Veselības ekonomikas centrs, 2010. <http://www.vec.gov.lv>
4. Pudule I., Velika B., Tilgale N., Grinberga D., Caunitis J, Starptautiskais Jauniešu smēķēšanas pētījums 2007, SVA, Rīga, Latvija, 2007: 15 p.
<http://www.who.int/tobacco/framwork/countryanalysis/en/index.html>
6. Global School personnel survey:
http://cdc.gov/tobacco/global/gtss/tobacco_atlas/pdfs/part4.pdf
7. LH Poulsen, M Osler, Roberts C, Due P, MT Damsgaard, BE Holstein, Exposure to teachers smoking and adolescent smoking behaviour: analysis of cross sectional data from Denmark. Tobacco Control 2002.
8. The GTSS Collaborative Group, The Global School Personnel Survey: a cross – country overview. Tobacco Control 2006.
9. Bewley R. Jhonson MRD, Branks MH. Teachers smoking. J Epidemiolo Community Health 1979, 33: 219 – 22.
10. Moore L. Roberts C. Tudor-Smith C. School smoking policies and smoking prevalence among adolescents: multilevel analysis of cross-sectional data from Wales. Tobacco Control 2001;10: 117-123.
11. Wold B. Currie C. Roberts C. Arone L.E. National legislation on school smoking restrictions in eight European countries. Health Promotion international 2004 Vol.19.(4.): 482-488.
12. Wold b. Torsheim T. Currie C. Roberts C. National and school policies on restrictions of teacher smoking: a multilevel analysis of student exposure to teacher smoking in seven European countries. Health Education Reearch 2004 Vol.19 (3): 217-226.

